

Christian Tell și „chestiunea aromânească” în lumina unor documente inedite

De la începuturile ei, acțiunea românească în vederea dezvoltării culturii românești între aromânii din Peninsula Balcanică a fost grevată de insuficienta definire a scopului și a metodelor de folosit pentru atingerea lui. Cercetătorul care parcurge documentele din arhive este frapat de caracterul foarte adesea de improvizație al măsurilor privitoare la organizarea școlii românești din Balcani, ca să nu mai vorbim de insuficienta clarificare a statutului legal al acestor așezăminte de învățământ și a celui al cadrelor didactice. Dacă nu se poate contesta că statul român nu a precupețit fondurile pentru întreținerea acestui învățământ, nici unul din guverne necutezând să-și asume răspunderea refuzului de principiu, când a fost vorba de cereri venite din partea aromânilor, nu poate fi trecută cu vederea nici lipsa unei organizări coerente și stabile a sistemului școlar românesc balcanic. Nu numai condițiile locale – în speță reglementările otomane privitoare la școlile comunităților nemusulmane – au generat instabilitatea și precaritatea organizării școlare, ci mai ales indecizia organismelor guvernamentale românești abilitate să se ocupe de aceste școli, indecizie alimentată nu puțin de luptele dintre partidele politice, de conflictele dintre diferitele grupuri de interese aromânești, de tendința tot mai accentuată a persoanelor angajate în dirijarea școlilor de a face din generozitatea statului român obiect de speculă în interes personal. Mult prea adesea cauza românismului a devenit paravanul demagogic care a acoperit insuficiențe personale, proastă gestiune a fondurilor, lipsă de interes pentru îndeplinirea misiunii profesionale, ba chiar acte cu totul arbitrare; tot astfel, a fost invocată mai mult decât era cazul persecutarea corpului didactic aromânesc de către agenții elenismului, pentru a se justifica derogări de la legi și regulamente și mai cu seamă cereri nejustificate altfel de stipendii și subvenții, a căror gestiune era sustrasă oricărui control, susținându-se că, pentru combaterea acțiunii grecești, ar fi fost necesare acte de mituire a autorităților otomane cu neputință de contabilizat după regulile obișnuite. Nu mai puțin gravă a fost permanenta oscilație între o orientare hotărât românizantă dată învățământului românesc din Peninsula Balcanică, într-un spirit mult prea mult asemănător, dacă nu chiar identic, cu spiritul național promovat de școala din statul român, pe de o parte, și orientarea într-o direcție mai specific aromânească, în acord cu nevoile și aspirațiile aromânilor în condițiile locale. Nu mă gândesc aici numai la disputa între adepții învățământului în limba română literară și partizanii cultivării dialectului aromân în sensul transformării lui într-un instrument literar echivalent celei dintâi. Am în vedere conținutul însuși

al învățământului care, la un moment dat, s-a găsit în impas din pricina folosirii unor manuale ce glorificau, de pildă, luptele antiotomane ale românilor, ceea ce a stârnit reacția autorităților otomane. Nu se acorda locul cuvenit nici culturii grecești și limbii grecești, totuși limba oficială a bisericii creștine din majoritatea regiunilor locuite de aromâni. S-a ajuns chiar la recomandarea preferinței pentru limba turcă (în vremea junilor turci), ceea ce lega definitiv destinul aromânilor de Imperiul otoman într-un moment când acesta era, evident, sortit destrămării. Insuficiențele politicii școlare a statului român în Peninsula Balcanică, la fel ca unele insuficiențe ale politicii generale față de aromâni a României, au fost puse în lumină la vremea potrivită, cu vehemență adesea, în presă și dezbateri parlamentare, stârnind aprige controverse a căror istorie nu a fost încă suficient cercetată.

Rupând vâlul de pietate romantică aruncat asupra începuturilor însele ale acțiunii românești în „chestiunea aromânească“, mă voi opri în cele ce urmează, cu titlu de exemplu, asupra unor aspecte inedite din istoria Institutului macedo-român de la Sf. Apostoli și, mai precis, asupra rolului lui Christian Tell (1808-1884), unul dintre inițiatorii mișcării de redeșteptare națională a aromânilor, în evoluția „chestiunii aromânești“ și a politicii școlare românești în Peninsula Balcanică. Revoluționarul pașoptist a fost între cei dintâi români care au venit în contact, în cuprinsul Imperiului otoman, în timpul exilului de după eșecul Revoluției de la 1848, cu reprezentanți ai aromânilor și se găsește, asemenea lui Nicolae Bălcescu, Ion Ghica, Ion Ionescu de la Brad, la originea mișcării în vederea redeșteptării lor naționale ca români. Învățătorul Ioan Șomu Tomescu a păstrat în scris în paginile sale memorialistice despre propriul său unchi, arhimandritul Averchie, editate cândva de Victor Papacostea¹, amintirea întrevederii ce a avut loc la Athos între generalul Christian Tell și monahul aromân. Lunga lor convorbire, în chilia călugărului, a avut, se pare, rolul ei în punerea bazelor viitoarei mișcări de redeșteptare a românilor balcanici. În 1863, generalul Christian Tell semnează, alături de D. Bolintineanu, C. A. Rosetti și Cezar Bolliac, de aromânii Dimitrie Cozacovici, Zisu Sideri și Iordache Goga, un manifest către românii din Macedonia, în limbile română și greacă, trimis în Albania, Epir, Tesalia și Macedonia și care-i îndeamnă la redeșteptarea conștiinței lor naționale². În esență, manifestul reamintește aromânilor faptul că fac parte din marea „națiune romană“ și-i îndeamnă să-și cultive limba națională, în biserică, în cultură, în comerț, rezistând procesului de deznaționalizare. Manifestul, este de reținut, amintește că limba românească ar urma să fie învățată în paralel cu cea grecească, nuanță ce definește circumstanțiat specificitatea situației aromânilor și care va fi neglijată mai târziu. Totodată, manifestul, semnat și de Christian Tell, fixează ca obiective precise: 1) învățarea preceptelor religiei în limba națională „conform programei trasă de Ministerul Instrucțiunii Publice din capitala României“ și 2) cultivarea limbii naționale în toate orașele și târgurile românești „astfel cum să vedem într-o zi pe toate 14 milioane de români având o singură limbă cultă, care nu poate fi alta decât cea din Dacia Traiană, care a ajuns a rivaliza în frumusețe cu limba italiană“. Din capul locului, așadar, Dacia Traiană este socotită, cum era și firească, centrul unificator al întregii lumi românești, care, la rândul-i, este definită în granițele ei etnice, peste cele politice ale momentului: „Frații noștri gemeni din Macedonia, Tesalia și Epir, cum și aceia din Elada libe-

ră", ar urma să recunoască ca atare, ca frați, pe cei dintre „Tisa, Dunăre, Marea Neagră și Dnistrul“, toți făcând parte din marea „națiune latină“ care se întinde de la Oceanul Atlantic și până la Marea Neagră. Ca mijloc de realizare a idealului propus, manifestul recomandă aromânilor să formeze „comitete pe oriunde sunt românii mai concentrați, cari comitete în strânse legături cu comitetul central din București să lucreze în comun pentru realizarea scopului național“. Astfel concepută, redeşeptarea aromânilor nu era deci decât una din componentele procesului de redeşeptare și unificare națională, măcar pe plan cultural, a tuturor românilor, un mijloc de reintegrare simultană de către toți românii a marii familii europene a popoarelor „neolatine“, o datorie națională de împlinit prin mijloace și eforturi proprii, în conlucrare însă cu centrul național firesc, Bucureștiul, capitala statului român.

Generalul Christian Tell va avea prilejul să se pronunțe și să ia măsuri oficiale în materie de politică școlară românească în Peninsula Balcanică începând cu toamna anului 1870, la solicitarea lui Petre P. Carp, ministru al Cultelor și Instrucțiunii Publice și, mai apoi, până în 1874, ca ministru el însuși al Cultelor și Instrucțiunii Publice (14 martie 1871 – 9 ianuarie 1874), demnitate pe care o mai deținuse sub Cuza (30 decembrie 1862 – 26 mai 1863). La 15 septembrie 1870 așadar, la cererea lui P. P. Carp, Christian Tell întocmește un referat negativ asupra memoriului prin care Apostol Margarit propunea un plan de organizare a învățământului românesc din Peninsula Balcanică. Documentul este deosebit de important, întrucât marchează prima mare controversă de principiu între oameni de stat români – respectiv între liberali, susținătorii lui Mărgărit, și conservatorii cărora li s-a alăturat generalul Tell – în privința politicii balcanice românești în materie de propagandă culturală. Margarit, cu gustul marilor întreprinderi și mai ales cu aspirația de a juca el însuși un mare rol politic în Peninsula Balcanică, propusese înființarea unui liceu românesc în centrul Macedoniei, pregătirea pe spezele statului român a unor profesori aromâni pentru acest liceu în liceul francez din Galata Sarai din Constantinopol, trimiterea acolo și a unui profesor român, toate acestea pentru a pregăti o clasă de intelectuali aromâni adaptați condițiilor de viață din Imperiul otoman. Planul lui Margarit nu era desigur lipsit de justificare, întrucât el își propunea să fixeze elementul românesc, redeşeptat la viață națională proprie, în locurile în care se afla sub oblauduirea otomanilor. Christian Tell se împotrivesc acestui plan, susținând următoarele: „Cauza pentru care s-a înființat aici, în capitală, internatul macedo-român a fost dorința exprimată de către cei mai însemnați români macedoneni aflați aici, în țară, cum și a celor din provinciile Epir, Thesalia și Macedonia, căci aceștia, după constituția noastră, având dreptul de a dobândi naturalizațiunea cea mare, cu dreptul lor de români, fără a fi supuși la stagiul și celelalte formalități prescrise de lege, la care sunt supuși străinii când doresc să dobândească naturalizațiunea cea mare, trebuiau cu drept cuvânt să cunoască limba română astfel cum se vorbește în țările noastre. Și fiindcă în menționatele provincii nu se găsesc institutori de limba română, să se înființeze un internat aici, în care să fie admiși numai juni din aceste provincii, ca, după terminarea studiilor lor, să poată fi institutori în comunele lor, institutori ținută cu spezele acelor comune. Iar cauza de li s-a făcut un internat aparte pentru acești juni și nu s-au admis în internatele statului este că nărvurile locuito-

rilor din acele provincii diferind mult de ale noastre în ceea ce privește postirea, practica religioasă și alte năravuri sociale, acești viitori institutori, spre a putea împlini misiunea lor cu folos, trebuia să-și menție, cât se poate mai mult, năravurile lor provinciale, încât întorcându-se în comunele lor, să fie bine primiți și bine considerați, ducând cu dânșii de la noi numai bunurile noastre, deaceia s-a și pus în capul acestui internat arhimandritul Averchie, om venerabil macedono-român și care se bucură în acele provincii de multă stimă și considerațiune". Potrivit lui Christian Tell, „planul acesta, menit să producă binele ce ne-am propus pentru considerentele mai sus arătate, s-a smintit de către Ministerul de la 1867 și 1868, întâi că elevilor cari s-au înapoiat în comunele lor li s-au făcut retribuțiuni de către stat, ceea ce nu este nici drept, nici logic, căci aceștia trebuiau să fie plătiți de către comunele lor. Al doilea, că macedono-românii de aici, abusând de generozitatea noastră și găsind oameni complezenți prin Ministerul Instrucțiunii Publice, au introdus în internatul acesta rude și patronați de-ai lor, care nu erau destinați a fi institutori în comunele din acele trei provincii mai sus menționate, făcând dintr-acei internat un obiect de speculă”³. Concluzia raportului lui Christian Tell este că acceptarea propunerilor lui Margarit „ne-ar face să ne amestecăm în interese străine cu dauna noastră”. Referatul lui Christian Tell din 15 septembrie 1870 fixează așadar drept obiectiv al acțiunii românești în Peninsula Balcanică răspândirea cunoștințelor de limbă română între aromâni în vederea asigurării accesului mai lesnicios al acestora la calitatea de cetățeni deplin ai statului român, acces facilitat lor prin prevederile constituționale. Scopul institutului macedo-român din București este limitat strict de Christian Tell la formarea de institutori pentru aromâni, meniți să propage limba română între aceștia. Totodată, Christian Tell consideră că efortul financiar de întreținere a acestor institutori trebuie să cadă exclusiv în sarcina comunităților aromânești din Peninsula Balcanică și nicidecum în aceea a statului român. Mi se pare că toate aceste precizări ale generalului Tell sunt rodul unei reconsiderări din partea sa și a cercului pe care-l reprezintă – al conservatorilor – a elementelor „chestiunii aromânești” și marchează o modificare a atitudinii sale romantice exprimate în manifestul din 1863. În bună măsură, cred, această modificare de atitudine a fost determinată de experiența, nu lipsită de decepții, a acțiunii pe tărâmul politicii școlare balcanice duse de guvernele României. Noua atitudine a generalului Tell, critică și exigentă, se încadrează în spiritul general al modului conservatorilor de a concepe chestiunea aromânească, despre care, se știe, P.P. Carp vorbea ca despre o „chestiune a Hecubei”.

La 25 aprilie 1870, Christian Tell înaintase la cerere Ministrului Instrucțiunii Publice, Petre P. Carp (interimar după Vasile Pogor, care demisionase fără să fi preluat funcția), un raport amănunțit privitor la criza prin care trecea Institutul macedo-român condus de părintele Averchie de la mănăstirea Sfinții Apostoli din București. Raportul este rezultatul unei inspecții întreprinse la fața locului, timp de mai multe zile, de general. Christian Tell consemnează că între anii 1864 și 1867 internatul funcționase mulțumitor, iar rezultatele în Peninsula Balcanică în privința promovării limbii române erau satisfăcătoare. El constată însă că, din 1867, din vina ministrului de atunci (este vorba probabil de Dimitrie Gusti, urmat de Al. Crețiescu), internatul a devenit „centrul pasiunilor politice și intereselor meschine, căci

colonia de macedoneni care se află aici în țară, partizani ai ministrului de atunci, și-au adus rude și prieteni juni care, după terminarea studiului, nu-și propuneau să se întoarcă în țara lor cu apostolatul convenit, ci își propuneau să învețe carte pe sarcina statului în detrimentul articolelor 165, 166, 167, 168 și celelalte din legea de instrucțiune și să rămâe pe urmă în țară, ca postulanți de funcționari, astfel încât numărul de doisprezece a crescut peste treizeci (de elevi, n.n.). Elementul, dar, ce compunea acest internat s-a viciat; de aci intrigi între conșcolari, rudele și amicii coloniei macedonene de aici combătând pe cei aduși de părintele arhimandrit Averchie“. Tell amintește că această nefastă evoluție a dus la destituirea lui Averchie, reintegrat în postul său de director abia după căderea trecutului minister⁴. Christian Tell propune să se restabilească ordinea în internat prin consolidarea autorității directorului, părintele Averchie, chemarea la datorie a pedagogului și, eventual, exmatricularea unor elevi. El cere, în final, pentru sine dreptul extraordinar de a fi consultat în privința oricărei admiteri de elev intern recomandat de vreo persoană din colonia macedoneană din țară⁵.

La 29 aprilie 1870, Consiliul Permanent de Instrucțiune, compus din Aaron Florian, S. Marcovici, I. Zalomit, A. Marin și D. Petrescu, aprobă întru totul cu mulțumiri raportul lui Christian Tell⁶.

Devenit un soi de consilier permanent al Ministerului Instrucțiunii în probleme legate de școlile din Balcani, Christian Tell adresează, la 8 iulie 1870, Ministrului Instrucțiunii Publice, aceluiași P. P. Carp, o propunere de trimitere în localități aromânești din Peninsula Balcanică, în calitate de institutori români, a celor cinci tineri aromâni absolvenți a patru clase gimnaziale după cum urmează: „Georgescu Dominic în comuna Perivoli în Epir; Georgescu Demetriu în Noua Abela în Macedonia (este vorba de Dimitrie Badralexi, fiul lui Gheorghe Badralexi, cu numele astfel românizat, iar Noua Abela este comuna Călivele lui Badralexi sau Selia, azi Kato Vermion, lângă Veria, întemeiată de refugiați din Avdela), Teodorian Apostol în comuna St. Marina din Epir; Popilian Nicolae în comuna Csiroli-Vadea în Macedonia (Xirolivadi) și Papainianu Demetriu în comuna Băeasa în Epir“. Cei cinci reprezintă jumătate din numărul elevilor primei serii selectate de Averchie⁷. Zece zile mai târziu, la 18 iulie 1870, Consiliul Permanent de Instrucțiune aprobă propunerea lui Christian Tell, cu specificația că viitorii institutori vor fi obligați să țină și să trimită la minister cataloage cu elevii ce vor frecventa școlile lor și cu notele meritate de aceștia la fiecare sfârșit de an⁸, dar capul diviziunii școalelor, D. N. Nițulescu, referă că nu există disponibilități din fondul de 10.000 lei alocați pe anul în curs pentru școlile române din părțile Turciei, astfel încât absolvenții nu pot fi trimiși în condițiile în care sunt actualii învățători. Ministrul P. P. Carp dispune să li se dea fiecăruia câte 200 fr. din fondul de ajutoare pentru întoarcerea în Macedonia⁹.

La 17 octombrie 1870, Christian Tell este nevoit însă să întocmească un nou raport către Ministrul Instrucțiunii în care arată că absolvenții aromâni, aflând că nu vor fi subvenționați de statul român, asemenea celor șapte institutori aflați în post în Peninsula Balcanică, refuză să mai plece, cu excepția lui Demetriu Georgescu (Dimitrie Badralexi), „care a primit cu plăcere a se întoarce în comuna sa“. Consecvent cu poziția adoptată și exprimată în scris, Christian Tell repetă că i se pare că

„nu era nici drept, nici logic a plăti statul nostru institutori pentru țări străine, când noi nu avem institutori chiar pentru comunele noastre“, el găsește că e anormal ca acești absolvenți, formați în alt scop, să rămână în țară, cum speră, pentru „a deveni funcționari ai României“ și reamintește că „au fost îngăduiți de către părinții lor a veni în acest internat numai pentru timpul de trei ani“, drept pentru care „părinții lor îi reclamă“. În consecință, generalul propune măsuri severe pentru reintrarea în disciplina școlii: „Sunt de părere, Domnule Ministru, ca elevii aceștia să fie șterși din catalogul școlărilor acestui internat și, ca să nu vagabondeze pe străzile Bucureștilor, să se întrebuițeze mijloace coercitive spre a se reîntoarce în sânul familiilor lor, ca astfel să se facă un exemplu salutar pentru ceilalți elevi din acest internat“¹⁰.

În perioada ministeriatului său la Culte și Instrucțiune Publică, în cadrul guvernului Lascăr Catargiu (11 martie 1871 – 30 martie 1876), ministeriat ce se întinde de la 14 martie 1871 la 9 ianuarie 1874, generalul Christian Tell a trecut pur și simplu la lichidarea internatului macedo-român de la Sfinții Apostoli, convins acum, în lumina experienței, că este de preferat ca aromânii să fie integrați în sistemul ordinar de învățământ românesc. Operația a fost făcută în etape, în paralel cu o foarte serioasă încercare de a controla efectiv mersul procesului de învățământ în limba română din Imperiul otoman. Inițiativa lui Christian Tell, inițiator al mișcării de rededeșteptare națională a aromânilor, a constituit o primă încercare de punere în bună ordine a rețelei de așezăminte școlare românești pentru aromâni, încercare din păcate trecută cu vederea de istoricii „chestiunii aromânești“¹¹.

La 21 martie 1873, Christian Tell înaintează Consiliului Permanent al Instrucțiunii, spre avizare, propuneri pentru realizarea unui control corespunzător asupra activității școlilor subvenționate de statul român în Peninsula Balcanică. Tell propune ca agentul diplomatic român la Constantinopol să oblige pe învățătorii acestor școli să trimită ministerului, prin agenție, „atât cataloage lunare constatatoare de mersul învățaturii în acele școli spre a se putea controla și cunoaște folosul ce aduc în vedere cu subvențiunile ce primesc, cât și acte formale din partea locuitorilor comunelor în cari funcționează școlile, prin care să se constate că acei învățători își îndeplinesc datoriile“¹². Prin avizul nr. 1190 din 27 martie 1873, Consiliul Permanent aprobă aceste propuneri ale ministrului privitoare la școlile române din Epir, Macedonia și Turcia¹³, iar Christian Tell, la rândul-i, aprobă avizul. Într-adevăr, măsurile preconizate vor fi trecute în practică. La 14 iunie 1873, Dimitrie Athanasescu, cel dintâi ctitor de școală românească în Balcani, trimite un raport asupra progresului școlii românești ce conduce în comuna Târnova. Athanasescu salută inițiativa lui Tell, arătând că vede în ea un semn al interesului statului român pentru aceste școli din sudul Dunării, ce se considerau „abandonate și străine“, apoi apreciază ca mediocru atât progresul învățământului românesc în Balcani în sine, cât și progresul conștiinței naționale românești între aromâni. Pe scurt, motivele mediocrității acestui progres sunt, pe de o parte, sărăcia aromânilor, nevoiți sau ispitii să-și retragă copiii de la școală după ce au dobândit oarecare învățatură, iar pe de altă parte, intrigile și persecuțiile venite din partea clerului grecesc, deținătorul absolut al protecției legale asupra românilor ortodocși potrivit legislației Imperiului otoman. La acestea se adaugă lipsa de cărți școlare: în anul școlar 1873-74, în curs,

Athanasescu are la dispoziție numai cinci abecedare și atâtea geografii și gramatici câte a putut economisi, ceea ce face ca mai mulți elevi să învețe pe o singură carte. În contrast cu această situație, comitetele grecești din Constantinopol și din alte părți ale Imperiului „inundă comunele române și chiar orașele mixte (români, bulgari, albanezi) cu mijloace pecuniare pentru susținerea profesorilor și profesoarelor de limba grecească, precum și cu cărți didactice gratis”¹⁴. Locuitorii comunei Târnova dau mărturia cerută despre buna activitate a institutorului Athanasescu, care timp de șase ani a prestat cu zel meseria de învățător în chip gratuit¹⁵.

În măsura în care ne putem informa din documentele aflate în arhiva Ministerului Instrucțiunii Publice, răspunsul la solicitarea imperativă a lui Christian Tell nu pare să fi fost nici foarte prompt, nici într-un tot conform exigențelor. La 8 iunie 1873, locuitorii comunei Ohrida dau mărturie asupra activității învățătorului Filip Apostolescu, sub a cărui îndrumare, susțin ei, „școala noastră publică... progresa din zi în zi, conținând peste 90 elevi ce frecventează regulat, după cum se va vedea din alăturatul catalog”; ei adaugă că din cauza lipsei de cărți cele două biserici române din Ohrida sunt în dificultate, neputând face serviciul divin pe deplin în limba română¹⁶. În schimb, probabil nemulțumit de faptul că i se cer rapoarte și dovezi formale, Filip Apostolescu adresează o lungă scrisoare arhimandritului Averchie, nu ministrului, formulând și observații critice asupra măsurii acestuia de a închide școala de la Sfinții Apostoli¹⁷. În raportul pe care-l adresează ministrului abia la 12 decembrie 1873, institutorul G. Daute din Tesalia face o prezentare a întregii sale activități de la 1 septembrie 1868 până în momentul scrierii acestui document. Foarte interesant în sine, întrucât dă o imagine nuanțată, bogată în detalii asupra circumstanțelor locale în care se dezvoltă în Peninsula Balcanică învățământul românesc, dependent de atitudinea autorităților ecleziastice grecești, a autorităților civile otomane și chiar de bunul plac al proprietarilor turci ai locurilor de pășunat folosite de aromâni pentru turmele lor în timpul iernii, raportul lui Daute nu este totuși tocmai ce aștepta Tell; i se comunică însă că va primi prin Agenția română de la Constantinopol, o dată cu acest raport, și actele formale cerute din partea comunei și cataloagele¹⁸. În general, felul în care pare să fi reacționat corpul de institutori români din Imperiul otoman la încercarea de control sever a lui Christian Tell nu era de natură să dea speranțe de instalare a unei riguroase administrări în acest sector al învățământului subvenționat de statul român, fie și numai din cauza condițiilor cu totul speciale în care se exercita asupra lui o autoritate la urma urmelor limitată din capul locului.

La 9 iunie 1873, arhimandritul Averchie își dă demisia din funcția de director al școlii de la Sfinții Apostoli, invocând motive de sănătate și vârstă, vădite a fi fost de circumstanță, în lumina viitoarelor sale manifestări¹⁹. În realitate, școala macedo-română fusese suprimată în bugetul anului 1874, iar Consiliul Permanent, prin avizul nr. 2010 din aceeași zi de 9 iunie 1873, opinează pentru primirea demisiei lui Averchie și propune, având în vedere că localul de la Sfinții Apostoli va fi reparat și acordat liceului Matei Basarab, ca elevii să fie repartizați în celelalte internate ale statului²⁰. În urma dispozițiilor din 9 iunie 1873 ale ministrului, funcționarii Carol Buchholtzer și I. Râureanu procedează la preluarea celor 19 elevi ai interna-

tului aromânesc, repartizându-i la internatele Sf. Sava (nouă elevi) și Matei Basarab (zece elevi). Totodată, ei constată că părintele Averchie nu are decât un singur inventar de obiecte, din anul 1872, pentru a cărui predare se face proces-verbal semnat de ambele părți și că elevii nu dispun decât de două cămăși și două izmene fiecare, indiciu, firește, de nu foarte riguroasă gestiune. Actele din arhiva școlii au fost și ele strânse, predate și sigilate cu sigiliul arhimandritului Averchie. Riguros, Tell așterne o rezoluție pe raportul celor doi funcționari, recomandându-le să facă o confruntare între inventarul de obiecte din minister și cel întocmit cu Averchie și să întocmească un dosar de actele existente²¹. Un ultim episod din istoria lichidării Institutului macedo-român îl constituie mutarea elevilor repartizați la internatul Matei Basarab alături de colegii lor, la internatul Sf. Sava, în urma intervenției arhimandritului Averchie, solicitat de cei în cauză; motivul a fost preferința elevilor aromâni pentru o metodă de învățatură cu care erau deprinși și anumite înlesniri de deplasare la cursuri oferite de această cazare. Operația se face cu respectarea tuturor formelor birocratice și cu aprobarea lui Christian Tell, efectuându-se un transfer de elevi de la Sf. Sava la Matei Basarab dintre alți bursieri ai statului²².

Închiderea școlii de la Sfinții Apostoli a fost rău primită de unii dintre aromâni. În scrisoarea, deja amintită, către arhimandritul Averchie, Filip Apostolescu, institutor la Ohrida, îi exprima acestuia, la 10 septembrie 1873, întristarea ce i-a provocat această știre: „Nu mai puțin însă și m-am întristat înștiințat fiind că școala macedoneană care de către neamicii românismului era privită ca o armă, știind că din acea școală au să iasă luptători s-a desființat“. Apostolescu descrie examenul de sfârșit de an al celor 70 de elevi, examen solemn la care au asistat și preoți și profesori bulgari din localitate. Este de reținut că acest latinizant care este tânărul aromân, fost elev al lui I. Massim, se arată profund nemulțumit de aspectul slavonizat al cărților de cult românești: „Cu bisericile însă... mergem foarte rău, cântându-se mai mult grecește. Ce putem face când n-avem cărți bisericești cu litere noi? Cele vechi sunt pline de ziceri slavone și ne este și rușine chiar a cânta cu dânsele, când vezi: slavă, viac, vecernie, utrenie și alte nenumărate“²³. Desființarea internatului de la Sfinții Apostoli nu a însemnat însă încheierea cu totul a activității arhimandritului Averchie. La 29 iulie 1874, din București, bătrânul arhimandrit se adresează cu demnitate, vigoare și chiar oarecare indignare noului Ministru al Instrucțiunii Publice și al Cultelor din guvernul Lascău Catargiu, lui Titu Maiorescu (7 aprilie 1874 – 30 ianuarie 1876), căruia îi repovestește întreaga sa „apostolie“ în serviciul românismului în Balcani, îi enumeră cu reținere, dacă nu cu discreție, sacrificiile personale făcute pentru școala românească între aromâni și-i amintește că, din numărul de 30 de locuri pentru viitori institutori aromâni ce urmează a fi pregătiți pe seama bugetului statului român, aproape jumătate, de nu mai mult, vor fi libere. El invită pe ministru să dispună ocuparea lor, fie cu „fecion“, fie cu „fete“ din sudul Dunării, amintindu-i că grecii se ocupă intens de recrutarea de tinere cadre didactice între aromâni. În spiritul severității instaurate de Tell, la a cărei declanșare de altfel însuși contribuise, inimosul arhimandrit cere lui Maiorescu să-i gonească din țară pe acei foști elevi ai școlii macedo-române care nu s-au dus în Macedonia. ca și pe aceia care au dezertat din posturile lor de învățători, venind din România pentru a ocupa alte funcții publice, căci, spune el

„altfel, orice cheltuieli sunt de prisos“. Pe memoriul acesta al „fatigatului bătrân“, cum însuși se desemnează, Titu Maiorescu pune rezoluția potrivit căreia arhimandritul va aduce tineri din Macedonia pentru ocuparea celor 13 locuri vacante, sub condiția ca după trei ani aceștia să se întoarcă în țara lor ca învățători²⁴.

În timpul ministeriatului său, Christian Tell a primit două rapoarte necerute și o petiție privitoare la situația aromânilor, a școlilor românești pentru aromâni și a școlii românești din schitul românesc de la Muntele Athos din partea lui Nifon Bălășescu, care se intitulează „vechi profesor de teologie în România și acum director al școalelor române din Turcia“. Nifon Bălășescu pomenește despre aceste adrese ale sale într-un memoriu adresat lui Titu Maiorescu, la nici o lună de la instalarea acestuia ca Ministru al Instrucțiunii Publice. Plângându-se că nu a primit răspuns la memoriile sale de la generalul Tell, Nifon Bălășescu le recomandă atenției succesorului acestuia, pe care caută să-l capteze prin flaterie și căruia îi indică datele și chiar numere de înregistrare (26 mai 1872, memoriu despre românii din Turcia, cu cerere de ajutor; 12-24 iulie 1873, memoriu despre aromânii din Macedonia, Tesalia, Tracia, Epir și Albania cu critici la adresa școlilor românești, înreg. 12.035). Nifon arată că a atras atenția asupra faptului că nu toate școlile subvenționate funcționează, un adevăr cunoscut de Tell, care declanșase opera sa reformatoare și de control. Ca și alți aspiranți la cârmuirea școlilor de peste Dunăre, Nifon Bălășescu, care scrie din Constantinopol, recomandă lui Maiorescu numirea – desigur subvenționată – a unui revizor școlar. El lansează acuzații și la adresa agentului român la Constantinopol, care ar fi înconjurat de „grecotei“, care ar fi un om nesigur, așadar, incompetent²⁵. Oricât de mare ar fi fost severitatea lui Christian Tell, acesta s-a arătat la fel de puțin sensibil la asemenea manevre interesate, pe cât de sceptic s-a dovedit față de spiritul de aventură, combinații pe scară largă și pragmatism al lui Apostol Margarit.

I-a fost dat lui Christian Tell, omul care intrase cel dintâi în contact cu Averchie și semnase primul manifest către aromâni, să-i ceară arhimandritului demisia și să închidă școala macedo-română de la Sfinții Apostoli. Firește, nu abandonarea idealului la a cărui formulare participase, ci dorința de a pune seriozitate și ordine în efortul pentru realizarea lui, scrupulul față de cheltuirea banului public l-au îndemnat pe Christian Tell să procedeze cum a procedat. Acțiunea lui se încadrează în reacția de asanare a vieții publice românești, reprezentată de guvernul conservator al lui Lascăr Catargiu, după o perioadă, se știe, de avânt și dezordine romantică, duse până la anarhie și eșuate în demagogie și speculare a statului în interes personal de către politicieni. Acțiunea lui Christian Tell a fost urmată de oameni ca Titu Maiorescu și a creat un precedent de necesară rigoare și mai mult realism politic în întreaga acțiune românească printre aromânii din Peninsula Balcanică, precedent ce face mai ușor de înțeles și încadrat istoric gesturile de mai târziu ale unui Spiru Haret, de pildă. Nu e mai puțin adevărat că, prin forța lucrurilor, linia aparent mai aventuristă și, în orice caz, mai puțin riguroasă sub raport strict profesional și etic, reprezentată de Apostol Margarit și caucionată de Partidul Național-Liberal, avea să aibă, o vreme, câștig de cauză și să înregistreze considerabile victorii pe plan pragmatic în promovarea ideii naționale românești între aromâni.

Note

- Abrevieri folosite: ASB = Arhivele Statului București; MCI = fondul Ministerului Cultelor și Instrucțiunii Publice. Din inițiativa prof. Victor Papacostea, fondatorul Institutului de Studii și Cercetări Balcanice din București, care a cercetat și valorificat multe dintre ele, documentele referitoare la mișcarea de reînnoire națională a aromânilor existente în acest fond au fost, în parte, transcrise de Mihail Regleanu pentru a fi ulterior publicate într-un volum editat de acest institut. Colectivul de istorie a romanității balcanice din Institutul de Studii Sud-Est Europene își propune să ducă la capăt această inițiativă a prof. Victor Papacostea, a cărei înfăptuire a fost împiedicată, ca atâtea altele, de desființarea Institutului de Studii și Cercetări Balcanice în anul 1948.

- 1) Victor Papacostea, **Însemnările lui Ioan Șomu Tomescu privitoare la arhimandritul Averchie**, în **Revista aromânească**, I, 1, 1929, p. 38-55.
- 2) Manifestul a fost publicat în ziarul **Buciumul** nr. 3, 1863, p. 10.
- 3) ASB, MCI, 193/1870, f. 114.
- 4) Averchie fusese destituit abuziv, în octombrie 1868, în pofida ezitărilor ministrului Gusti, după tulburările din institut din luna precedentă, cf. ASB, MCI, 148/1869, f. 30. El a fost reintegrat prin decret domnesc la 13 februarie 1869, cf. ASB, MCI, 148/1869.
- 5) ASB, MCI, 147/1870.
- 6) ASB, MCI, 147/1870.
- 7) ASB, MCI, 147/1870, f. 128.
- 8) ASB, MCI, 147/1870, f. 127.
- 9) **Ibidem**.
- 10) ASB, MCI, 147/1870, f. 175.
- 11) Cf. M. V. Cordescu, **Istoricul școalelor române din Turcia**, București, 1906; S. Țovaru, **Problema școlii românești din Balcani**, București, 1934; D. Velicu, **Institutul de la Sfinții Apostoli și începutul mișcării de reînnoire a românilor macedoneni**, în **Revista istorică română**, XI-XII, 1941-1942, p. 272-286; M. D. Peyfuss, **Die Aromunische Frage**, Viena, 1974.
- 12) ASB, MCI, 2360/1873, f. 37.
- 13) **Ibidem**. Semnatori: Aaron Florian, I. Zalomit, A. Marin, D. Petrescu, Chr. Tell aprobă avizul.
- 14) ASB, MCI, 2360/1873, f. 46.
- 15) ASB, MCI, 2360/1873, f. 48 din 10 iunie 1873.
- 16) ASB, MCI, 2360/1873, f. 50.
- 17) ASB, MCI, 2360/1873, f. 82 din 10 septembrie 1873.
- 18) ASB, MCI, 2640/1874, f. 6.
- 19) ASB, MCI, 2322/1873, f. 58.
- 20) ASB, MCI, 2322/1873, f. 58 v. din 9 iunie 1873, cu aprobarea lui Chr. Tell.
- 21) ASB, MCI, 2322/1873, f. 111.
- 22) ASB, MCI, 2360/ 1873 din 21 august 1873.
- 23) ASB, MCI, 2360/1873, f. 82.
- 24) ASB, MCI, 2605/1874, f. 40.
- 25) ASB, MCI, 2640/1874, f. 32. Memoriul către Titu Maiorescu datează din 11 mai 1874.